

Ludwig von Mises: nemes, közgazdász és libertáriuus a trónörökös szolgálatában

2015 augusztus 05. Flag

Szöveg méret

Mentés

-
-
-

- [0](#)

Még nincs értékelve

Mérték

Legutóbbi írásomban Hans-Hermann Hoppéval, az Osztrák Iskola egyik recens képvisel?jével foglalkoztam.

Most viszont e sajátos irányzatnak a talán legfontosabb és legismertebb személyiségét, az Osztrák–Magyar

Monarchia szülöttjét, **Ludwig Heinrich Edler von Mises**t szeretném egy kicsit jobban bemutatni kedves olvasóinknak, akinek életútja és munkássága nem csak a klasszikus liberális és konzervatív felfogás kedvelőjeként-kedvelőinek, hanem magyar monarchistáknak is tartogat kellemes meglepetéseket. [Életrajzának ismertetése után](#) pedig szeretnék megfogalmazni pár általánosabb gondolatot és elosztani pár tévhitet a kapitalizmus és libertarianizmus kapcsán, illetve rámutatni a konzervativizmussal való kapcsolatukra.

Írta: Bérces Ádám

Az **Osztrák Iskola** egy közgazdaságtani irányzat neve, amely már csak az elnevezése miatt is érdekes lehet számunkra. Illetve azon tények, miszerint pont a 19. és a 20. század fordulóján, Bécsben ismét indult (hiszen ez a hely, ez az korszak amúgy is kedves számunkra), ráadásul a mai napig a tudományág képviselői által egy némiképp megvetett irányzatról beszélhetünk még inkább arra sarkallnak, hogy kicsit részletesebben is elmélyedjünk a témában.

Először tehát megkísérelnék egy általános jellemzést adni az Osztrák Iskoláról, csakis dióhéjban: az irányzat talán legszembevetőbb tulajdonsága, amely egy teljesen egyedi hangot, látásmódot kölcsönöz az ide sorható gondolkodóknak; ez egy sajátos okfejtési, szubjektív, deduktív érvelésre épülő logikai módszer, amely alapján munkáik sokkal inkább nevezhetők (politikai) filozófiai írásoknak, mintsem, hogy gazdaságtani elemzéseknek. Írásaikban – ellensúlyozván más irányzatok túlzott makro-ökonómiai általánosításait – a piacot elsősorban szereplői szemszögéből vizsgálják, akik nem mások, mint az egyének, ugyanis még a legfontosabb piaci döntéseket is

végső soron emberek hozzák. Talán ezért is van, hogy ezek kifejezetten kellemes olvasmányok, amelyek képesek absztrakt, nagy gazdaságtani elméletek ismertetése helyett „emberivé” tenni ezt az érdekes tudományt. Kritizálónak talán a legnagyobb problémájuk nem is a konkrétan kifejtett nézetekkel van, hanem azzal, hogy szerintük gazdaságtudományi szempontból ezek a művek nélkülözik a tudományosságot, nem használják például a közgazdászok által oly kedvelt statisztikai, matematikai módszereket. A konkrét alapelvek és ezen munkák legfontosabb témái pedig nevezetesen a magántulajdon, a vállalkozás és a szabad piac sokszor a végletekig is elmenő védelme, illetve igen gyakran ezen gazdasági szempontból liberális nézetekkel párhuzamosan kulturális és társadalmi szempontból viszont konzervatív nézetek melletti állásfoglalás (pl. a család, mint a társadalom alapegységének védelme vagy az egyenlőség elutasítása).

Ludwig von Mises 1881. szeptember 29-én született a Galíciai egyetemvárosban, Lembergben, amely a ma, ukrán fennhatóság alatt a Lviv nevet viseli. Egy tiszti, zsidó kisnemesi család legidősebb gyermekeként látta meg a napvilágot. Apja, Arthur Edler von Mises egyike volt azon Monarchia-korabeli személyiségeknek, akinek a munkájának a mai napig hasznélvezői vagyunk: vállalkozóként és mérnökként az osztrák vasút építésében vett részt. A család nemesi oklevelét I. **Ferenc József** királyunktól kapta dédnagyapja, Mayer Rachmiel Mises, Ludwig születésének évében. Családi címerükben megjelenik a caduceus, a kereskedelem ősi szimbóluma, a Tízparancsolat két kőtáblája és a Dávid-csillag is.¹

Idealista, lázadó fiatalelként szocialista, intervencionalista eszmékkel feltűzelve kezdte meg tanulmányait a Bécsi Egyetemen. Míg nem belefutott **Carl Menger**, az Osztrák Iskola egyik alapítójának tartott közgazdász alapművébe, a *Grundsätze der Volkswirtschaftslehre* (A közgazdaságtan alapjai) című könyvbe, amely azonnal ráébresztette addigi nézetei hamis voltára.

1906-ban doktorált, majd az első világháború alatt az Osztrák–Magyar Monarchia közös hadseregében volt tüzér, illetve a hadügy gazdasági tanácsadója. A háború után az Osztrák Kereskedelmi és Iparkamarában is hasonló feladatokat látott el. 1934-ben a náciizmus elterjedése miatt elszökött Svájcba (ahol elvette az özvegy Herzfeld-Serény Margit színésznőt), majd 1940-ben az Egyesült Államokba menekült, ahol a New Yorki Egyetem oktatója lett, ahol élete végéig, 1973-ig dolgozott. Halála után 20 ezer oldalnyi, közte rengeteg publikálatlan munka kéziratát hagyta az utókorra.

Jelentőségét talán számunkra nem is mutathatnák jobban életének azon mozzanataival, amelyeknél fontos XX. századi személyiségekre is közvetlen hatással volt. Mises – az osztrák közigazgatásban betöltött pozícióinak köszönhetően – volt az egyik tanácsadója osztrák hivatalos államkancellárjának, **Engelbert Dolfuß**nak, a (nemzeti)szocializmus és a szociáldemokrácia kéréseivel szembe fordított ellenességének. Továbbá – ami számunkra még fontosabb – **II. Ottó** trónörökösünk egyik közeli barátja volt. Egyike volt azoknak, akik még azután is következetesen "Császári felségednek" szólították őt, miután a legtöbben már csak egy egykori, letűnt kor egyik utolsó maradványát és egy kereszténydemokrata politikust láttak, akartak látni személyében. A trónörökös

visszatérésének reményét még a második világháború alatt sem adták fel, sőt, ebben az időszakban osztrák nemesek egy köre (pl. Heinrich von Degenfeld) komoly esélyt látott a Habsburg restaurációra. 1942 áprilisában II. Ottó összeállított egy nagyjából 50-60 kérdésből álló levelet, amelyet pár, hozzá igen közel álló bizalmasához juttatott el, akik ebből a körből kerültek ki. Ezzel a monarchia visszaállításának lehetőségeit kívánta megvizsgálni, nem elméleti, hanem nagyon is gyakorlati szinten. Ezért is szerepelt az akkor már elismert szakember, von Mises is a felkértek között. Mikor megkapta, minden más munkáját félredobva állt neki a kérdések megválaszolásának és egy héten belül vissza is küldte a trónörökösnek a válaszokat. Ebből – mivel természetesen egy szigorúan bizalmas irat volt – nem maradt fenn sok, de számunkra, így jó hetven év távlatából talán ennyi is elég: *"Az osztrák kérdés legátgondoltabb és legkívánatosabb megoldása a monarchia, a Habsburg örökség hagyományával."* (New York, 1942. április 20.)²

Mint a történelemből ismert, az országot a II. világháború után a szövetséges erők megszállták, egy esetleges restaurációnak a közelébe sem jutottak el. A két férfi barátsága és közös politikai pályafutása azonban ezzel nem ért véget. Mindketten tagjai voltak a **Friedrich August von Hayek** közgazdász, Mises tanítványa (akit szintén az Osztrák Iskola legfontosabb képviselői között emlegetnek) által alapított Mont Pèlerin Társaságnak, amelyet az azonos nevű svájci városban alapítottak 1947-ben. A társaság tulajdonképpen egy elit, klasszikus szabadelvű, libertárius szellemi műhely, amely célja, hogy összefogja a világ kiemelkedő személyiségeit (tudósokat, filozófusokat, üzletembereket, alapító tagjai között volt például a magyar polihisztor, Polányi Mihály kémikus-filozófus-közgazdász is). II. Ottó még Mises halála után is ápolta barátságukat, 1999. februárjában, Alabamában tartott előadást a tudós örökségéről? amerikai Mises Intézet meghívására *"A Mises, akit én ismertem"* címmel.³

Ludwig von Mises életrajza és az ahhoz kapcsolódó, számunkra is érdekes és értékes adalékok ismertetése után szeretnék megfogalmazni pár általánosabb gondolatot, válaszolván a hasonló témában írt, legutóbbi írásomat ért kritikákra is. [A „Nekünk királyság kell! – És kapitalizmus?”](#) című írásomra érkezett hozzászólások alapján úgy tűnt számomra, hogy sokan még a saját, gondolkodásában a napi politika fogalmait és kereteit – remélhetőleg – bűven meghaladó olvasóközönségünk körében sincsenek teljesen tisztában a „kapitalizmus” szó jelentésével és jelentőségével. Sokaknak ez nem más, mint egy szitokszó, amellyel a „liberálizmus” hasonlóan a *nyugatot* illetik, csak úgy, mint a rendszerváltozás előtti időkben. Ehhez gyakran kapcsolódnak különböző összeesküvés-elméletek, városi legendák a világot irányító nagy cégekről, akik szisztematikusan fertőzik, mérgezik, gyilkolják a szegény, kiszolgáltatott embereket. A szélsőjobboldali internetes bulváryananyagokban különösen nagy számban találunk ilyesmivel foglalkozó, többnyire egy jó adag vulgárantiszemitizmussal is „megszerezett” anyagokat. Remélem nem kell külön hangsúlyozni, hogy ezen populista és sokszor teljesen alaptalan, rosszindulatú állításoknak nem igazán van helye komoly, konzervatív körökben. Egyrészt gyakran ezek egyedüli alapja a mindenkori „gazdagok” iránti általános ellenszenv, amelyet mindig is az irigység tüzelt, hiába próbálták meg a történelem során oly sokszor a szociális érzékenység és az emberszeretet álarca mögé bújtatni. Vagyis valakit csak azért ellenségnek tekinteni, mert vagyonos klasszikusan baloldali hozzáállás. Még a legnagyobb vállalatok sem a földből nőnek ki, gyakran ugyanúgy egy garázsból indultak, mint a kisebbek, csak hogy vezetőjük tehetségének köszönhetően növekedhettek, felvásárolhattak más cégeket, egyszerűen rengeteg emberi munka van mögöttük, ami önmagában konzervatív körökben – remélem – nem számít botrányoknak.

Másrészt pedig a legnagyobb vállalatok is a vásárlóikból élnek, akik korántsem annyira kiszolgáltatottak, hiszen az, hogy mit vásárolnak meg saját, egyéni döntésük. Így ha a vállalatokat érő vádaknak akár csak a fele is igaz lenne, hamar kiszoródnának a piacról. Természetesen, mint az élet minden más területén, a piacon is vannak tisztességtelen emberek. És nem lehet szó nélkül elmenni amellett a némi igazságtartalommal bíró állítás mellett, hogy egyes vállalatok a reklámokon, a médián keresztül hogyan befolyásolják az embereket. A piac a kereslet-kínálat elvén működik. Egy bizonyos termék létéért okolhatjuk az előállító vállalatot is, de igazából lehetetlen megmondani, hogy az iránta való igényt maga a termék léte teremtette meg vagy esetleg a termék előállítása már csak válasz korábbi igényekre, vagyis hogy elsősorban nem üzleti, hanem más, kulturális és egyéb társadalmi folyamatok miatt lett "szükség szerű" a megjelenése. Tehát itt is meglehetősen részrehajlóak azok a vélemények, amelyek egyedül a szabad piacgazdaságot okolják ezekért a folyamatokért, mint például magáért a fogyasztói társadalom, mint jelenség létezéséért. Nem is beszélve arról, hogy a kapitalista gondolkodás épp, hogy a túlfelhalmozás okán sokszor a túlzott és értelmetlen fogyasztás ellen van, míg a gondoskodó állam által újraosztott pénzt azok, akik nem dolgoztak meg érte könnyebben, feleltenebbül költik el. A piac természetesen nem hibátlan, de sokszor olyan hibákért is a szabad piacot okolják, amelyeket az etatista kormányzatok is ugyanúgy elkövetnek. Ott van példának okáért a szerencsejáték, amely állami monopólium, illetve az állam *ügymond* megvédi az embereket az "illegálisan", vagyis engedély nélkül szervezett játékoktól, hiszen tudjuk, hogy ezek többek között a szervezett bűnözés melegágyai is (talán pont azért, mert be van tiltva?). Miközben az állami cég által szervezett játékokra manipulatív reklámokkal és TV show-val csalogatják be emberek ezreit a súlyos lelki problémákat okozó, családokat tönkretévő játékokra. Úgy gondolom, hogy a kapitalizmus sok hibáját hazánkban is

pont az állami beavatkozás okozza, amelyet a piac vélt vagy valós disztkfunkcióinak kompenzálását váránk. Az állam gondoskodásában bízva ugyanis az emberek nincsenek tudatában, hogy a piac teljes jogú szereplője és hogy minden vásárlás alkalmával piaci döntéseket hoznak, piaci folyamatokat befolyásolnak. Ennek a fajta paternalizmusnak az utóbbi hónapokban egészen extrém, szinte felfoghatatlan példáját láthattuk, amikor egy magánkézben lévő befektető cég magánbefektetői állami pénzből kívánták kártalanítani. Az ilyen és ehhez hasonló mértékű gondoskodás egy teljesen kifordult fogyasztási kultúrát termelt ki magából, ahol a fogyasztó nem érez semmilyen felelősséget a piaci döntéseiért és nem hajlandó számolni azzal, hogy ezen döntések mindig kockázatot rejtnek magukban – ha problémája van, majd az illetékes hatóság megoldja helyette. Így nem csoda, ha valahol belül kiszolgáltatottnak, kihasználattnak érzi magát az ember.

Mindezzel csupán arra kívánok rávilágítani, hogy egy alapján véve jó rendszert nem lehet elítélni egyes szereplők vélt vagy valós negatív viselkedése miatt, csak úgy, ahogyan pár korrumpálódott pap miatt nem támadhatjuk az egész Egyházat sem. A legnagyobb hiba tehát, amit a kapitalizmus megítélésekor elkövethetünk az az, ha túlgondoljuk a jelentését, akár negatív, akár pozitív irányba. Az egész lényege egész egyszerűen a magántulajdonhoz való, mindenkit elidegeníthetetlen jog védelme; annak állítása, hogy úgy az igazságos, ha mindenkinek az jár, amiért megdolgozott; továbbá hogy az így megkeresett javakat mindenki saját tetszése szerint használhassa fel, élve annak elnyívvel, de a ezzel járó felelősséggel is. A magántulajdon igénye márpedig egy természetes, velünk született igény: a közgazdászok, akik mellette kardoskodtak igazából csak "újra felfedezték" ezt aényt, illetve alkalmazták egy adott, történelmi, gazdaságpolitikai közegben. (Maga a tudományág is így született meg, mikor **Adam Smith** elítélte a merkantilizmust, korának azon gyakorlatát, hogy az állam görcsösen ragaszkodott az arany határainak belül tartásán. Rámutatott, hogy minden szereplőjének ösztönzőbb, ha a piac természetes folyamatait hagyják, *hadd menjenek* a maguk útján és nem akadályozzák meg a pénz szabad mozgását.) A kapitalizmus tehát bárhogyan is vesszük nem több mint egy gazdaságpolitikai megoldás, egy gyakorlati kérdésre adott gyakorlati válasz, amely így önmagában nem feltételez mást, mellette szinte bármilyen államforma vagy például kultúr- és valláspolitikai stb. megférhet. Ezért is mondjuk, ahogyan azt előző írásunkban is megfogalmaztuk, hogy önmagában a kapitalizmusra viszont nem lehet felépíteni egy teljes világnézetet sem, ugyanis az óhatatlanul elmerülne a materializmusban, az anyagiak iránti végtelen vonzódásban.

„A »kapitalizmus« név nem a tőkés rendszer valamelyik barátjától származik, hanem éppenséggel attól az embertől, aki a kapitalizmust a történelem létező legrosszabb társadalmi rendjének tekintette. A legszörnyőbb dolognak, ami csak az emberiséggel történhetett. Ez az ember pedig Karl Marx. Mindazonáltal nincs ok visszautasítani a marxi elnevezést, amennyiben az világosan rámutat a tőkés rendszer által véghezvitt nagy társadalmi fejlődés forrására: a tőkefelhalmozásra. A társadalmi haladás ui. azon alapul, hogy az emberek nem fogyasztják el mindazt, amit megtermeltek, hanem annak egy részét megtakarítják és befektetik. [...]

A kapitalizmust illetően gyakran mellőzött tény, hogy a megtakarítás egyaránt javára van a termelőnek és a bérből élőknek. Ha valaki kezén felgyűlik egy bizonyos nagyságú pénzösszeg, mondjuk 1000 dollár, aki ahelyett, hogy ezt a pénzt elköltené, inkább egy takarékbankra vagy egy biztosítótársaságra bízza, akkor az a pénz végül egy vállalkozóhoz, egy üzletemberhez kerül, aki így képessé válik belekezdeni egy olyan beruházásba, amire – szükséges tőke híján – előzőleg nem volt módja.

És hát mit fog csinálni az üzletember e többlet tőkével? Az első dolog, hogy a fejlesztés érdekében embereket alkalmaz és nyersanyagokat vásárol, azaz további keresletet támaszt munkaerőre és nyersanyagra, ezzel egyúttal növelve a béreket, valamint a nyersanyagok árát. Vagyis már jóval az előtt, hogy a megtakarító ember vagy a vállalkozó bármiféle haszonhoz jutott volna, a munkanélküli, a nyersanyaggyártó, a farmer és a bérből élők már részesült a megtakarítás áldomásából. Vagyis miközben a munkások és a nyersanyaggyártók használnak azonnali, addig a vállalkozónak a beruházásból származó hasznát a piac jövőbeni állapotától függ, pontosabban attól, hogy mennyire volt képes vállalkozóként helyesen előre látni a piacot. [...]

A kapitalizmusnak az a fajta dehonesztáló ábrázolása tehát, miszerint a rendszer célja pusztán az, hogy a gazdagokat még gazdagabbá, a szegényeket pedig még szegényebbé tegye, teljességgel téves. Marxnak a szocializmus eljövételéről szóló tézise is azon a feltevésen alapult, hogy a munkások egyre csak szegényednek, a nép meg csak egyre elnyomorodik, miközben a vagyon végül néhány ember (vagy akár egyetlen ember) kezében központosul. És akkor a munkások tömege úgymond fellázad és kisajátítja a gazdag emberek tulajdonát. És e marxi tan szerint egyáltalán nincs mód a munkások életfeltételeinek javítására a kapitalista rendszer keretein belül. [...]

Am ha megvizsgáljuk a világtörténelmet, és különösen Anglia történetét 1865 óta, akkor rájövünk, hogy Marx minden tekintetben tévedett. Nincs olyan nyugati, kapitalista ország, ahol a tömegek életfeltételei ne javultak volna

nagyon jelentős mértékben. Az elmúlt nyolcvan-kilencven év fejlődése teljességgel ellentmond a marxi próféciónak. A marxista szocialisták úgy vélték, hogy a munkások életkörülményei soha sem javulhatnak: hittek a híres-hírhedt »vasbértörvény« téves teóriájában, mely szerint a kapitalizmusban a munkások bére nem haladhatja meg a létfenntartáshoz szükséges minimumot, ami épp csak arra elegendő, hogy az ember, mint pusztán munkás termelje újra magát.

A marxisták így okoskodtak: ha a munkások bére növekedésbe kezd, és átlépi az egyszerű létfenntartáshoz szükséges szintet, akkor a munkások több gyermeket vállalnak, amely gyerekek viszont idővel belépnek a munkaerőpiacra, ami olyannyira megnöveli a munkaerő-kínálatot, hogy a bérek visszaesnek a létfenntartáshoz szükséges szintre, ami épp csak arra elegendő, hogy a lakosság ki ne haljon.

Ámde ez a marxi gondolat, miként a szocialista gondolat általában, úgy tekint a dolgozó emberre, mint az állatra. Épp ahogy a biológus (egyébként helyesen) a maga kutatásának a tárgyára, a fehér patkányra. Ha növeked az állatok (vagy a mikrobák) táplálékát, akkor több fog túlélni, ha csökkented, több pusztul el. De az ember mégsem állat. A munkásoknak egyéb igényeik is vannak, mint táplálkozni és szaporodni, még ha ezt a marxisták esetleg nem is érik fel ésszel. A reálbérek emelkedése nem csak a populáció növekedésében nyilvánul meg, hanem mindenekelőtt az átlagos életszínvonal emelkedésében. Ezért magasabb ma az életszínvonal Nyugat-Európában és az Egyesült Államokban, mint a fejlődő nemzetek (pl. Afrika) esetében.”⁴

Jó kérdés lehet azonban továbbra is, hogy mindennek mi köze van hozzánk, illetve általánosságban a konzervatív gondolkodáshoz? Jogos lehet a kérdés, hogy míg gyakran az egyének szabadságát korlátozhatónak látja, miért ragaszkodik mégis (legalábbis bizonyos irányzatai) a piac szabadságához, vagyis a gazdasági liberalizmushoz? Kezdjük talán ezen utolsó fogalommal, amely – mint már fentebb említettem – szintén egyfajta szitokszó jobboldali körökben (csak úgy, mint a *fasizta* a baloldalon), amivel feleltlenül lehet dobálózni a napi kommunikációban anélkül, hogy sokan tisztában lennének a szó mélyebb jelentésével. Korábban már [magunk is megkíséreltük egy írásunkkal](#), a nagy konzervatív, monarchista gondolkodó **Erik von Kuehnelt-Leddihnt** segítségül hívva árnyalni ennek a fogalomnak a jelentését, védelmére kelvén azon irányoknak, amelyek számunkra szimpatikusak. Ebben az írásban különösen tetszett nekem az a momentum, amelyben a szó etimológiáját vizsgálva a szerző a liberalizmust, eredeti jelentése alapján (bárkezes?) egyenesen arisztokratikus erénynek nevezte. A még a szabad piacgazdaságot az alább idézett írásában kritikával illeti, illetve köztudottan más kérdésekben is jóval radikálisabban gondolkodó **Julius Evola** ([akinek szintén foglalkozunk egy, a témában született írásával](#)) is elismerte a klasszikus liberalizmus arisztokratikus voltát, az angol whigekről írta: „Az kell mondanunk, hogy a korai angol liberalizmusnak arisztokratikus karaktere volt: gentleman-liberalizmus volt, egy osztály liberalizmusa. Nem olyan szabadságokban gondolkoztak, amelyeket bárki egyenként követelhetne magának. Manapság még mindig él Angliában a liberalizmusnak ez a józan és apolitikus aspektusa: a liberalizmus, nem mint egy politikai-szociális ideológia, hanem mint egy követelmény amely szerint, függetlenül a politikai rendszer formájától, az egyén a legnagyobb szabadságot élvezheti, elismerik a privát szféráját, a magánéletét, és ezek mentesek maradnak egy külső és kollektív erő benyomulásától.”

És valóban, az elmúlt nagyjából 150 évben igazából teljesen kifordult magából mindaz, amit eredetileg e nemes eszme jelentett: a legpozitívabb értelemben vett politikai szabadságot. A 19. századi magyar politikai életben a reformkor igazán nagy személyiségei mind liberálisokként („szabadelvűként”) fémjelezték magukat. Azonban aligha lehetne őket összefüggésbe hozni bármely mai „liberális” politikussal: az olyan kiváló magyar államférfiak, hazafiak, mint például **Deák Ferenc**, **báró Eötvös József** vagy **gróf Széchenyi István** a katolikus nemesség

tagjaiként az országot a Habsburg dinasztiával tudták csak elképzelni és mind az udvarral való kiegyezést és a mérsékelt politikálást, a „fontolva haladást” támogatták a radikális forradalmisággal szemben. Az a szabadelvűségük a Birodalom nemzetiségei és vallásai iránti türelmet jelentett, amely mindig is a Kárpát-térség és a Habsburg Birodalom sajátsága volt, csak csupán kiterjesztették, kiteljesítették ezt, pl. a kulturális és gazdasági életben fontos szerepet játszó zsidóság emancipációjával. Az Angliát megjárt Széchenyi, aki találkozott, sőt jól ismerte Adam Smith munkáit is (ifj. Iványi-Grünwald Béla, a gróf és a Hitel egyik legnagyobb kutatója is már kimutatta a kapcsolatot a közgazdaságtan atyja, és a m? között),⁵ híres könyveiben a szabad piacgazdaság mellett érvelt, mivel a *legnagyobb magyar* is ebben látta a haladást és a nemzet jövőjét. „*Dolgoznánk-e oly verítékkel másoknak, mint magunknak? Tegyük csak személyünket más helyibe, mert csak úgy ítélhetünk józanon, igazságosan, s ne gondoljuk, hogy az embert ki lehessen természetéből s gyarlóságiból vetkeztetni. [...] Azonban végezzük a szakaszt ezen jó szándékú kis tanáccsal; hogy ki-ki, ha praktikus jó gazda nevét méltán akarja viselni, jövedelménél kevesebbet költsön. Legyen egyébaránt akár váltó, akár háromkalkatúrás, méneses vagy birkás gazda, velem akár kezet fogjon, akár ellenem keljen ki – az egyetértést, hitelt, legelők osztását hiábavalóságoknak, a céheket, limitatiót, robotot, dézsmát ellenben igen fontosnak tartsa is – mindegy; mert valódi nyereség a gazdaság filozófiája.*”⁶ (Vegyük észre Adam Smith morálfilozófiájának hatását az önérdék?l és az ember esend?ségér?l!)

A „liberalizmus” alatt ma azonban sajnos valóban csak a társadalom legalapvetőbb értékeit romboló populista irányzatot érthetünk, amely a szabadságot az egyén végletes felmagasztalásával, társadalmi normák fölé emelésével, a szabadossággal azonosítja, ahol a rombolás öncélú, önigazoló visszacsatolásként szolgál az egyén számára: „megteszem, csak mert megtehetem”.

A „szabadság” tehát önmagában korántsem áll ellentétben a konzervatívok rendhez és hagyományokhoz való ragaszkodásával, épp ellenkezőleg. A szónak önmagában valóban nagyon is pozitív jelentése van, amely?l már a Szentírás is biztosíthat minket, hiába próbálták meg a forradalmi eszmék és rendszerek korrumpálni azt (gondolok itt például a francia forradalom hírhedt jelszóhármására). Jóllehet sok múlik azon, hogy pontosan a szabadság alatt mire való szabadságot értünk, csak úgy, ahogy a konzervativizmus definiálásakor sem mindegy, hogy mit akarunk konzerválni, mit értünk a *status quo*, a fennálló rend alatt, az *ancien régime*-t vagy mondjuk etatista polgári demokráciát. A kortárs, akadémista politikafilozófus **Nyíri Kristóf** *Az osztrák emberkép: Konzervatív elmélet Hofbauertól Hayekig* c. tanulmányában (amelyben érint?legesen az Osztrák Iskolával is foglalkozik) a konzervativizmust olyan eszmeként kísérli meg definiálni, mint amely a felvilágosodott enciklopédisták mindent átható racionalitására épít? progresszívek és a baloldaliak „*social engineering-jére*”, azaz központi tervezésére, társadalommérnökösködére épül? társadalomképével szemben a spontán struktúrák megtartását kívánja.⁷ És valóban. Ki tudja ugyanis megmondani, hogy kik voltak az első emberek, akik rájöttek, hogy egy egészséges társadalom alapja a család, amely egy férfi és egy nő kizárólagos kapcsolatára épül? Mint ahogyan azt sem tudjuk, hogy ki volt az első, aki valamely saját maga által megszerzett javat saját, kizárólagos tulajdonának kívánt tekinteni, amely?l származó hasznokat – mint hogy? küzdött meg érte –? maga kívánta élvezni. Azt sem tudjuk, hogy kik voltak az első emberek, akik rájöttek, hogy ha valamihez különös tehetségük van és azt a saját és közösségük szolgálatába állítva valamely mesterséget választanak, amellyel egyszersmind biztosíthatják a közösségnek valamely áru vagy szolgáltatás iránti igényének kielégítését és az ezért kapott ellenértékkel pedig saját és családjuk megélhetését. És azt sem tudjuk, hogy a világtörténelemben mikor és hol volt először olyan, hogy valakik rájöttek, hogy az a? tehetségük nem a kezükben, hanem a fejükben rejlik, és hogy arra kaptak talentumokat, hogy másokat vezessenek és hogy segítségükkel egy adott föld népe fokozatosan egy él?, lélegz? egésszé, hierarchiára, uralkodó elitre épül? társadalommá kovácsolódhasson. Persze mindezt sosem fogjuk megtudni, hiszen az ilyen kérdésekre sem a régészeti ásatások, sem a történettudomány nem fog választ adni - talán, sőt valószínű?, hogy ezek teremtésünk óta létező igényeink. Ellenben viszont azt, hogy ki, hol és mikor ágált ezen organikus struktúrák ellen azt nagyon is pontosan tudjuk, és hogy hogy rombolták le egy szemvillanásnyi idő alatt a 18–20. század forradalmi sok ezer év társadalmi fejlődésének eredményeit.

Mindebből következik, hogy a konzervativizmus nem egyfajta rigid hagyományértelmezést jelent, nem veti el ugyanis a haladást, amennyiben az nem forradalmi jelleggel, egyik pillanatról a másikra történik, ahogyan azt a baloldal szereti, hanem *fontolva* és persze meg?rizve (*konzerválva*) a már említett organikus struktúrákat. A technikai, ipari fejlődés és a gazdasági folyamatok megváltozása ugyanis önmagában ezekkel nem áll szemben. Sőt, valamiféle „tradicionalizmus” nevében, fixa ideákhoz köthető görcsös haladás- vagy például technikaellenesség ugyanúgy árulkodhat egyfajta mesterkelt racionalitásról, így ugyanúgy lehet ez alapján ellentétes a konzervatív gondolkodással, mint mondjuk a tudományos és technikai fejlettségünkbe vetett túlzott bizalom is. De hogyan is lehetnének a haladás és a fejlődés ellenségei, hiszen a természetben teljesen egyedülálló módon egyedül az ember kapott a Teremt?l fantáziát, az új kitalálásának lehetőségét, amelynek köszönhetően képesek vagyunk minderre. Egy atyától hallottam egyszer egy prédikációban, hogy sokan nem értik, miért nem

kapunk ma is olyan csodákat, mint a régiek miközben nem látják, hogy ma a csoda maga az ember és az általa elért technikai fejlettség, amely mindenütt ott van. Valóban, amíg akár a tudomány, akár gazdaság területén elért eredményeink az ember, a családjaink jólétét, az egyre jobb életszínvonalát, sőt akár még kényelmét is szolgálják addig nincs okunk azt mondani, hogy mindez rossz lenne csak azért, mert régen mondjuk régen az emberek szerényebb körülmények közt éltek. És azt hiszem el is jutottunk oda, ahová el akartunk jutni, hogy kimondjuk: ahogyan a konzervatív gondolkodó m?vinek, mesterségesnek érzi például a házasság és a család önkényes, polgári törvényekkel való újradefiniálását, vagy több ezer éves, tekintélyre és rendre épül? hatalmi struktúrák az egyenl?ség és a szabadság nevében való lebontását, ugyanúgy megzavarja az is, ha a magántulajdont a vélt vagy valós közjó érdekében korlátozzák vagy ha a természetes piaci folyamatok, vagyis az emberek közötti különböz? javak cseréje fölött egy központi hatalom túlzott befolyással bír. Nem idealista, nem tagadja, hogy a szabad piacnak vannak hibái, de belátja, hogy ha beleavatkoznak az olyan következményekkel jár, amely megzavarja annak természetes voltát. Mises így írt a *Planned chaos* cím? munkájában, amelyben a kétféle, azaz a szovjet mintájú kommunista és a német nemzeti szocializmus ellen érvelt: „A kérdés végül mindig ugyanaz: a piac vagy az állam. Nem létezik harmadik út.”⁸

A legutóbbi írásra érkezett hozzászólások között volt egy olvasónk által megfogalmazott megjegyzés, amely további gondolkodásra sarkallt ezzel kapcsolatosan: a kapitalizmus és a szocializmus mellett harmadik lehetőségként a feudalizmust vetette fel. A nagybirtokok rendszeréb?l a t?kés rendszerbe való átmenet összefüggött a gazdaság szerkezetének megváltozásával, amely teljesen más volt a középkorban, mint napjainkban. A mez?gazdasági szektor gyakorlatilag egyeduralgó volt, az ipari termékeket pedig sokszor „háznál” állították el?, amelyek aztán szintén a mez?gazdasági termelést szolgálták. A feudalizmus természetesen egyáltalán nem volt rossz rendszer és kiemelten fontos lenne az arisztokrácia, a történelmi családok rehabilitációja, jóvátétele, jogos birtokaik visszaszolgáltatása és szimbolikus és/vagy akár tényleges szerepének visszaállítása is.

Csakhogy egy mai vállalkozást nem lehetne feudális alapon m?ködtetni, ahogyan nem lehetne autókat, mobiltelefonokat, számítógépeket sem manufaktúrában készíteni. Sőt, ha a nemességet kártalanítanánk tulajdonképpen ?k is a „gy?löl?t” t?kés rendszer részei lennének és biztos vagyok benne, hogy ma, 2015-ben sokan nem a földjükb?l akarnának élni: ismerek kis áttétellel személyesen is egy igazi sikertörténetet, amely egy német nagyhercegr?l szól, akinek a nulláról sikerült visszavásárolnia ?sei birtokainak jó részét – mellette Európa legnagyobb médiacégének tulajdonosa is, sőt ebb?l a vállalkozásából tudta visszaszereznie földjeit.

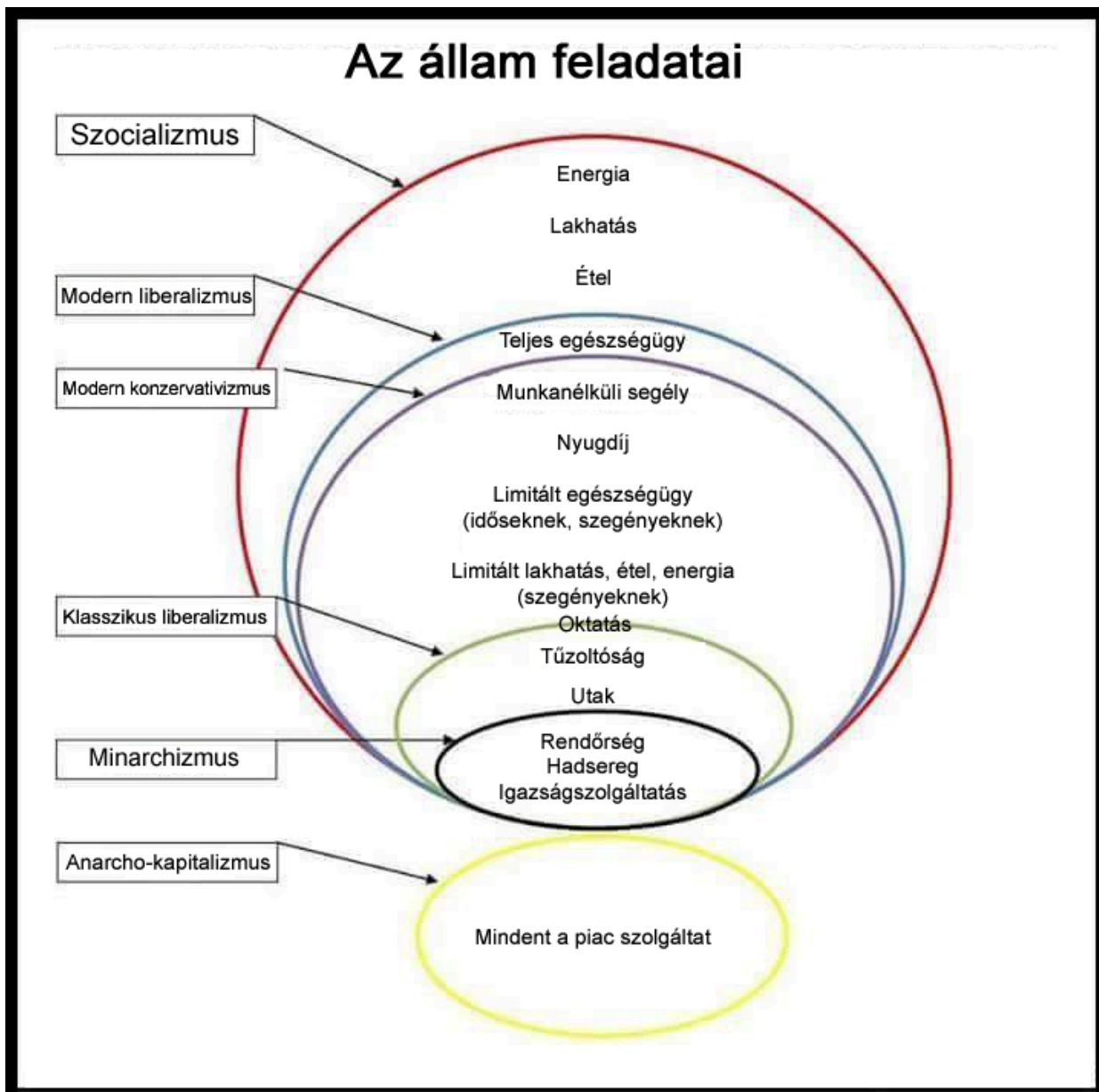
Sajnos némely libertáriusok, anarcho-kapitalisták – az ellene szóló felvilágosodás-korabeli pozitivista érveket hajtogatva – a kapitalizmust megel?z? id?szakot a szabadságjogokat korlátozó rendszerként jellemzik. Holott sokaknak bizonyára inkább kedvükre lenne az akkori világ: különösen a feudalizmus legklasszikusabb id?szakában az államok még jóval szervezetlenebbek voltak, szinte egyáltalán nem volt bürokrácia. Egy állam akkora területet fedett le, amekkorát hadserege ellen?zés alatt tudott tartani. Adók persze ugyanúgy voltak, de lássuk be, hogy adóra szükség van egy ország fenntartásához, ma sem önmagában a létünkkel, hanem mértékükkel és felhasználásukkal van baj. Sőt, az adók akkori felhasználása is még meglep?en közel állt ahhoz a koncepcióhoz, amit **Adam Smith** is felvet nagy hatású alapm?vében.⁹ A jobbágyoktól beszedett adóért cserébe a földesúr katonai védelmet és igazságszolgáltatást nyújtott nekik. **Szalai Ákos** (a Katolikus Egyetem és a II. János Pál Gazdaságetikai Intézet munkatársa, akik hazánkban egyedülálló módon keresztény szemszögb?l vizsgálják és népszerűsítik a kapitalizmus erényeit) rámutat, hogy a kapitalizmus több intézménye a középkorra vezethet? vissza: „...azoknak az intézményeknek a nagy része, amit mi ma kapitalistaként ismerünk (például a bank vagy a korlátolt felel?ség) a katolikus, reneszánsz Itáliában jöttek létre. A jogi személyiséget pedig a középkori egyetemek teremtették meg. Másrészt tudni kell, hogy a kapitalizmus alapja nem csak a t?kefelhalmozás, ahogy Weber tanítja, hanem az innováció is. Ez viszont – vélhet?en teológiai okok miatt is – a katolikusok között er?sebb volt. Weber f? tévedése szerintem az, hogy a protestantizmus (pontosabban egyes protestáns felekezetek) tanítása azért fontos, mert a megtakarítást és a munkát önértékké tették. Tisztában van azzal ? is, hogy a középkori Európában, vagy a reneszánsz Itáliában is találunk „t?kefelhalmozókat”. De ?ket azért nem tekinti „kapitalistának”, mert a felhalmozás célja nem az volt, hogy több pénzüket legyen, hanem valamit el akartak érnival ezzel a pénzzel. Fel akartak emelkedni a társadalomban, nemesi rangot akartak vásárolni, stb. Szerinte ez változik meg a protestantizmussal – innent?l az embereket önmagában a vagyonfelhalmozás hajtja, és nem más célok elérése érdekében keresnek pénzt. De ez tévedés. Szerintem ma sincs olyan ember, akinek a pénz lenne a cél – a leggazdagabbak is valamire használni akarják a pénzüket. Ha másra nem, utódaiknak akarnak biztonságot teremteni.”¹⁰

A tőkés és a birtokos rendszer is egyformán a magántulajdonra épült, ami persze nem szabad, hogy meglepő legyen, hiszen mint már megfogalmaztuk ez az emberi lét és együttélés egyik legalapvetőbb fundamentuma is. Bár a szocialisták próbálkoztak egyfajta saját történetírással, amelyben próbálták saját ideáikat minél korábbi időkre visszavezetni, például sokáig tényként kezelték azt az elgondolást, miszerint az ökök közösségek szocialisztikus alapon működtek, de erre semmilyen bizonyíték nincs: az első írásos emlékek már mind monarchikus berendezés kultúrából származnak, az írást megelőző korokból pedig kereskedelem léte utaló régészeti leletek állnak rendelkezésre, amelyek szintén feltételezik a magántulajdon fogalmának ismeretét. Sőt, ha kissé sarkítani akarunk, a magántulajdon még az állatvilágban is létezik (ahogyan a monarchia is), így semmi okunk nincs azt feltételezni, hogy ezek ne tartoztak volna hozzá az emberi civilizáció legelső intézményeihez. A szocialista rendszerek (mint például a kommunizmus vagy akár szociáldemokrácia is) elött nem is volt olyan abszurdításokra képes berendezkedés, amely a társadalmi problémákat úgy kívánta volna megoldani, hogy korlátozta volna a magántulajdont. A szocializmus az olyan, alapvetően pozitív, emberi cselekedeteket, mint a szegényebbek felé való fordulást, vagyis a szolidaritást egy kényszerű, államgépezet által irányított automatizmussá silányítja le. Az egyenlőség és az igazságosság pedig egész egyszerűen kizárják egymást: ha mindenkinek annyi jut, mint amennyire szüksége van és annyi, amennyit „megérdemel” (az egyenlőség értetése miatt ez valószínűleg mindenkinek ugyanannyi), az minden, csak nem igazságos, ráadásul kiöli az emberekből az ösztönzést arra, hogy több, jobb munkával javítsunk saját és családunk életkörülményein. Mises ezért a szocializmust egyenesen pusztítónak nevezte: „A szocializmus közel sem az, mint aminek mutatja magát. Nem a szebb és jobb világ úttörője, csak kihasználja mindazt, amit több ezer év civilizációja létrehozott. Nem épít, hanem pusztít. Mivel a lényege a pusztítás. Nem termel semmit, csak feléli azt, amit a magántulajdonra épülő társadalom termel eszközeivel létrehozott.”¹¹

Sajnálatos, hogy a baloldal még a kereszténységet is megpróbálta hírbe hozni. Ma is, sajnos még keresztények, katolikusok körében is él az a közhelyszerű, mindennemű forráskritikát nélkülöző állítás, miszerint [Jézus Krisztus és az ökök szocialista volt](#). Úgy gondolom, ezért is utasítja el sok keresztény is a kapitalizmust és áll ki egy szerintük „igazságos” rendszer mellett - anélkül, hogy jobban elmélyedne a témában, akár csak olyan szinten is, hogy például mit írnak minderről akár csak az utóbbi pár évtizedben a különböző egyházi dokumentumok, amelyek a kérdést jobban górcső alá vették. **VI. Pál pápa** például *Octogesima Adveniens* kezdetű apostoli levelében így ír: „Túl gyakran fordul elő, hogy a keresztények a szocializmus idealizálása felé tendálnak, minden egyéb körülménytől eltekintve, általánosítva a kérdést: az igazságosság, a szolidaritás és az egyenlőség nevében. Nem hajlandóak elismerni a történelemből ismert szocialista mozgalmak korlátoltságát, amelyek továbbra is azokból az ideológiákból táplálkoznak, amelyből származnak.”¹² **Szent II. János Pál pápa** enciklikájában, a *Centesimus*

Annus kezdetben pedig alaposan helyre teszi a kapitalizmus kérdését: amíg a kapitalizmus a jólétet szolgálja, és nem válik ideológiává, addig nincs okunk elutasítani. „Térjünk vissza most az eredeti kérdéshez: mondhatjuk-e azt, hogy a kommunizmus bukása után a kapitalizmus a gy?ztes társadalmi rendszer, és hogy azok az országok, amelyek gazdaságuk és társadalmuk újjáépítésén fáradoznak, er?feszítéseiket feléje irányítsák? Vajon ezt a modellt kell-e ajánlani a harmadik világ azon országainak, amelyek valódi gazdasági és polgári fejl?désük útját keresik? A válasz természetesen összetett. Ha a „kapitalizmus” olyan gazdasági rendszert jelent, amely elismeri a vállalkozás, a piac, a magántulajdon és ebb?l következően a termel?eszközök felhasználásával járó felel?sség, valamint a szabad emberi kezdeményezés alapvet? és pozitív szerepét a gazdasági életben, a válasz természetesen „igen”, még ha talán helyesebb lenne „vállalkozói gazdaságról”, vagy „piacgazdaságról”, vagy egyszerűen „szabad piacgazdaságról” beszélni. De ha a „kapitalizmus” alatt olyan rendszert értünk, amelyben a gazdasági téren érvényesül? szabadság nem egy olyan szilárd politikai rendbe illeszkedik, amely a gazdasági szabadságot a teljes emberi szabadság szolgálatába állítja és a teljes emberi szabadság egyik összetev?jének tekinti, melynek etikai és vallási magja van, akkor a válasz egyértelm?en a „nem”.¹³

Elképzelések állam szerepéről. Bár az ábra leginkább az angolszász viszonyokra érvényes, de jól látható az egyes nézetek álláspontja, amely a legtöbb esetben egészségtelen méretű beavatkozást, pár esetben pedig egészségtelen mértékű be nem avatkozást jelent. A mai magyar politikai pártok leginkább a második legnagyobb körnek feleltethetők meg.

Nem nehéz belátni, hogy hazánkban a kapitalizmusnak nincs igazán kultúrája. Ez több, mint 40 év kommunista diktatúra után nem is csoda, de a mostani rendszer sem igazán kedvez? ebb?l a szempontból (sem). A magyar ember hozzászólt ahhoz, hogy az állam gondoskodik róla. „Ingyenes” egészségügyi ellátást kap (ami ugye olyan, amilyen, igazából a magyarok rettegnek attól, hogy valaha is az állami kórházba kelljen kerülniük, ha viszont akár elméleti szinten is el?kerül a privatizáció vagy a kötelez? társadalombiztosítás eltörlése azt mondják, hogy „akkor mindenki meghalna, aki megbetegszik” - logikus). Elvárja, hogy még a fels?oktatási képzését is mások fizessék úgy is, ha az egyetemi éveit inkább szórakozással tölti, majd ha emiatt majd nem kap munkát, igazából akkor sem kell aggódnia annyira a napi betev? falatok miatt. A nyugdíjrendszer, amellyel előregedett társadalmunkban mindig túl óvatosan bánnak mindig többet és többet akar: egyre csökken?, újabban már 40 éves nyugdíjkorhatárt (vagyis hogy az ember életének második felét tétlenségben élje és mindezt az állam finanszírozza), illetve olyan abszurdításokat, mint 13. havi nyugdíj, amely olyan, a teremtés rendjéb?l adódó csillagászati állandót kíván meger?szakolni, mint hogy a Föld bolygón 12 hónap van egy évben. Mindeközben a tömegdemokráciában a népszavazások nyújtotta illúzió (hogy *mi* irányítunk) mindenkit önjelölt politikai és gazdasági szakemberré tesz, akinek határozott elképzelése van a tökéletes országról és természetesen lázadunk a magas adók miatt úgy, hogy persze szeretnénk, ha az állam még több, még jobb ellátást biztosítson mindenkinek. Tulajdonképpen a baloldaltól a középen át a jobboldalig, s?t széls?jobb (k gyakran különösen is!) minden hazai párt – bár nem vegytisztán, de dönt?en – baloldali gazdaságpolitikát folytat, folytatott. Ami persze nem csoda, megszorításokkal nem is lehetne kampányolni még akkor sem, hogy ha nem is lenne olyan nehéz belátni, hogy hosszabb távon, növekedést hoznának. Ironikus, hogy még pont a magát szocialistának nevez? párt egyes id?szakainak voltak (neo)liberális jelleg? gazdaságpolitikai lépései (bár nyilvánvalóan nem ideológiai megfontolásból ugyebár), míg a jobbközép gazdaságpolitikája az államosításokkal és különadókkal sokkal inkább szocialista vonásokat mutat, a mérsékelt konzervatív kultúrpolitika ellenére. Magyarországon arányaiban is mennyiségét tekintve is egészségtelenül sok pénzt osztunk újra, átlagosan fizetésünknek 70%-a kerül vissza az államhoz. A redistribúció morális és erkölcsi problematikájával és a konzervativizmussal való összeférhetlenségér?l már [Hoppe kapcsán írtunk](#), így ett?l most eltekintenénk, bármennyire is ide kíváncozna. Mises talán leggyakrabban idézett mondásával így gondolkodott a kérdésr?l: „*A kormány senkit sem tehet gazdaggá, szegényebbé viszont igen.*”

Úgy gondolom, hogy egy, a magántulajdont tiszteletben tartó, erényes gazdasági rendszer épp úgy hozzátartozik egy erkölcsös társadalomhoz és ezért ugyanúgy fontos, mint az államforma kérdése. Egy ilyen társadalomban – a piaci folyamatokhoz hasonlóan – a szegények, az elesettek megsegítése is önkéntes alapon történik, ugyanis ha ezt állami szinten kötelez?vé tesszük, vagyis kizárjuk a segítségnyújtás aktusából a szabad akaratot, akkor azzal kizárjuk bel?le a szeretetet is. Továbbá XVI. Benedek pápa figyelmeztet rá, hogy sokszor a szegényeknek els?sorban nem is anyagiakra lenne szüksége és rámutat arra, hogy mennyire ördögi, materialista emberképet rejt az jelenlegi gyakorlat, mely szerint az „*ember csak kenyérb?l él*”.¹⁴ Az állam célja egy keret megteremtése lenne, ahol lakóinak életét és tulajdonát az állampolgárok és persze maga az állam is kölcsönösen tiszteletben tartja. A jólét nem alapvet? emberi jog, hanem felel?sség és kötelesség kérdése. Az állam feladata pedig nem az, hogy megteremtse mindenki számára a jólétet, hanem hogy lehet?séget adjon mindenkinek a jólét megteremtéséhez.

Irodalom:

1. [Mises Institute: Who is Ludwig von Mises?](#)
2. Jörg Guido Hülsmann: *Mises: The Last Knight of Liberalism* (2007)
3. [Otto von Habsburg: The Mises I knew](#) (1999)
4. Ludwig von Mises: *Economic Policy: Thoughts for Today and Tomorrow* (1979; 1959-ben tartott el?adások gy?jteménye)
5. Ifj Iványi-Grünwald Béla: *Gróf Széchenyi István Hitel cím? munkája. Történeti bevezetés (Az 1930-as Hitel kiadás el?szava)*
6. Széchenyi István: *Hitel, 5. fejezet: A magyar gazda ma nem viheti mezeit a lehet? legmagasb virágzásra (1830)*
7. Nyíri Kristóf: *Európa szélén - Eszmetörténeti vázlatok, 1. fejezet: Az osztrák emberkép: Konzervatív elmélet Hofbauertól Hayekig* (1986)

8. Ludwig von Mises: *Planned Chaos* (1947)
9. Adam Smith: *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations, Book V: Of the Revenue of the Sovereign or Commonwealth* (1776)
10. [Szalai Ákos: *Túl kell lépni a társadalmi igazságosságon*](#) (2011)
11. Ludwig von Mises: *Socialism: An Economic and Sociological Analysis* (1922)
12. VI. Pál papa: *Octogesima Adveniens* (1971)
13. II. János Pál papa: *Centesimus annus* (1991)
14. XVI. Benedek papa: *Deus Caritas Est* (2005)

www.regnumportal.hu - A Flag Polgári Magazin partnere

Tisztelt olvasók! Legyenek olyan kedvesek és támogassák "lájkukkal" a **Flag Polgári Magazin** facebook oldalát, a következő címen: <https://www.facebook.com/flagmagazin>
- Minden "lájk számít, segíti a magazin m?ködését!

Köszönettel és barátsággal!

www.flagmagazin.hu

Tisztelt olvasók!

Legyenek olyan kedvesek és támogassák "lájkukkal" a **Flag Polgári Magazin** facebook oldalát, a következő címen: <https://www.facebook.com/flagmagazin>
- Minden "lájk számít, segíti a magazin m?ködését!

Köszönettel és barátsággal!

www.flagmagazin.hu

[Tweet](#)

DR. DRÁBIK JÁNOS
100 ÉVVEL TRIANON UTÁN
DVD A trianoni gyalázaatról tabumentesen

„Egy film amelyet minden magyarnak látnia kell”

Ajánló